

ФОРМИ СПІВУЧАСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

FORMS OF COMPLICITY IN THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Чемодурова А.Ю., студентка II курсу
факультету адвокатури

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена проблемам кваліфікації злочинів, вчинених у співучасті, що виникають через недостатню законодавчу регламентацію цього інституту у Кримінальному кодексі України.

У статті розглянуто поняття співучасті, закріплене Кримінальним кодексом України, та проаналізовано його зміст (суб'єктивна та об'єктивна ознаки). У науковій роботі приділена увага з'ясуванню дефініції поняття «форма співучасті» шляхом аналізу думок фахівців кримінального права. У результаті чого надане власне визначення цього терміна. Розкрито питання класифікації форм співучасті залежно від суб'єктивного та об'єктивного критерію. Зазначено, що за суб'єктивним критерієм форми співучасті поділяються на вчинені групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою та злочинною організацією, а за об'єктивним – на просту та складну.

У статті висвітлено проблему неповноцінного законодавчого врегулювання питань інституту співучасті. Зокрема, Кримінальний кодекс України не надає визначення терміна «форма співучасті» та не розкриває їх повної класифікації (статтею 28 ККУ визначено лише характеристику форм співучасті, що виділяють за суб'єктивним критерієм).

У ході розгляду конкретної ситуації, пов'язаної з кваліфікацією злочину, вчиненого у співучасті, висвітлено проблему практичного визначення форми співучасті через відсутність законодавчої характеристики всіх форм та їх узгодження між собою. Виявлено невідповідність положень п. 2 ч. 1 ст. 67 та ст. 28 Кримінального кодексу України стосовно переліку форм співучасті, вчинених за попередньою змовою.

Підсумовується, що в кримінальному законодавстві України доцільно удосконалити регламентацію інституту співучасті, адже прогалини в законодавстві ускладнюють кваліфікацію кримінальних правопорушень та надання їм правильної й точної правової оцінки.

Ключові слова: співучасть, класифікація форм співучасті, кваліфікація правопорушення, злочин, співучасники.

This article is devoted to the problems of classification of criminal complicity that turn up because the statutory regulation of this institution is insufficient in Criminal Code of Ukraine.

The paper considers the definition of complicity enshrined in the Criminal Code of Ukraine and analyses its content (subjective and objective elements). Much attention in the work is given to the determination of the concept "complicity form" definition by means of analyzing criminal lawyers' thoughts. The author of the article gives his own determination of this term based on this analysis. The article touches upon the issue of the complicity forms classification that depends on subjective and objective criterion. The author points out that subjective criterion divide complicity forms into committed in a group ones, in a group acting in collusion ones, committed by organized crime outfits and criminal organizations ones, and the objective criterion has simple and complex forms of complicity.

This article brings to the light the problem of imperfect legal settlement of complicity institution issues. In particular Criminal Code of Ukraine has no definition of the term "form of complicity" and doesn't give us its full classification (there is only the description of complicity forms in the Article 28 CCU that is determined due to very subjective criterion).

The author considers one particular situation concerned in the complicity of crime qualification and touches upon an issue of complicity forms practical determination because the legal description of all its forms and coordination between them doesn't exist. It is reported that the provisions concerning the list forms of complicity committed in collusion in the Article 67, paragraph 2, part 1 and the Article 28, Criminal Code of Ukraine don't correspond to each other.

In conclusion, the author says that the regulation of complicity institution should be improved because legal gaps make the qualification of criminal offences and their right and exact legal assessment more complicated.

Key words: complicity, complicity forms classification, qualification of criminal offences, crime, accomplices in crime.

Постановка проблеми. У теорії українського кримінального права дискусійним залишається питання вчинення кримінального правопорушення у співучасті. Аналізуючи зміст відповідних положень Кримінального кодексу України (далі – КК), можна зробити висновок, що існують певні прогалини у законодавчому регулюванні окремих аспектів такого правового інституту. У ст. 28 КК зазначається, що кримінальне правопорушення може бути вчинено групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою та злочинною організацією. Ці об'єднання співучасників у теорії кримінального права визначаються як «форми співучасті». Проте у КК таке поняття не вживається. Окрім цього, актуальною є проблема відсутності повної та чіткої класифікації всіх можливих форм співучасті в кримінальному законодавстві України. Наявність таких недосконалостей в основному джерелі кримінального права ускладнює встановлення певної форми співучасті на практиці.

Аналіз останніх досліджень. Інститут співучасті відіграє важливу роль у кваліфікації кримінальних правопорушень, а тому в усі часи фахівці кримінального права розглядали питання, пов'язані із вчиненням правопорушення групою осіб. Найбільш дискусійними були й залишаються питання законодавчого врегулювання форм співучасті. Цій темі приділяли увагу такі науковці, як Ю. Гродецький, О. Дячкін, О. Ковітіді, П. Мохончук, Р. Орловський, Н. Святенюк, В. Ткаченко, О. Ус, С. Шапченко, М. Шнейдер

та багато інших правознавців. Утім, незважаючи на численні наукові дослідження, питання визначення поняття «форми співучасті» та їх класифікації залишаються найбільш дискусійними у теорії кримінального права.

Метою статті є аналіз чинних положень КК, які визначають форми співучасті, та розроблення пропозицій щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Кримінальний кодекс України – це нормативно-правовий акт, що юридично закріплює всі найважливіші питання кримінального права. Кодекс налічує велику кількість положень, у яких розкриває сутність кримінальних правопорушень і понять, що допомагають їх кваліфікувати та визначити правильне покарання. Однак натеper не всі важливі питання досконало регулюються кримінальним законодавством України, що призводить до проблем з кваліфікацією певних видів кримінальних правопорушень, зокрема, в аспекті визначення можливих форм співучасті.

Відповідно до ст. 26 КК співучасть – це «умисна спільна участь декількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного кримінального правопорушення» [1].

Встановлення співучасті у вчиненні правопорушення має значення у разі кваліфікації діянь співучасників. Насамперед наявність співучасті у кримінальному правопорушенні свідчить про підвищену суспільну небезпечність вчиненого діяння порівняно з одноособовим деліктом.

Окрім цього, співучасть впливає на посилення кримінальної відповідальності як кваліфікуюча обставина (напр., ч. 2 ст. 185 КК) та визнається обставиною, що обтяжує покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК).

Виходячи із законодавчої дефініції, зміст поняття «співучасть» утворює сукупність ознак – об'єктивних та суб'єктивних. Об'єктивні ознаки полягають у кількісному критерії (участь у вчиненні кримінального правопорушення двох та більше осіб) та об'єктивній спільності, що виявляється в поєднанні таких умов: 1) спільне вчинення суспільно небезпечного діяння, тобто об'єднання зусиль осіб для вчинення кримінального правопорушення (далі – КП) (кожна вносить свій внесок); 2) суспільно небезпечні наслідки, що наступили, є єдиними і неподільними для всіх співучасників; 3) наявність причинного зв'язку між діяльністю співучасників і вчиненням КП; 4) приєднання до вчинення кримінального правопорушення можливе лише на стадії незакінченого правопорушення, тобто на стадії готування або замаху.

Суб'єктивні ознаки співучасті виявляються в умисній спільній участі суб'єктів у вчиненні умисного кримінального правопорушення. Спільність як суб'єктивна ознака співучасті полягає в усвідомленні кожного співучасника, що він діє не один, а об'єднує сили з іншими особами для досягнення однієї мети – вчинення кримінального правопорушення.

Для правильної кваліфікації кримінального правопорушення, вчиненого у співучасті, та призначення справедливого покарання співучасникам важливим є встановлення відповідної форми співучасті, за якої було вчинено таке діяння. Питання форм співучасті нині є проблемним та дискусійним, адже Кримінальним кодексом України не надається єдиного та чіткого розуміння поняття «форма співучасті». Отже, щоб з'ясувати сутність цього поняття, необхідно розглянути декілька теоретичних варіантів його тлумачення науковцями в юридичній літературі.

Є велика кількість визначень цього поняття. Проаналізуємо деякі з них, щоб сформулювати найбільш влучний варіант тлумачення терміна «форми співучасті».

Наприклад, В. Ткаченко висловлює думку, що форма співучасті – це спосіб взаємодії декількох суб'єктів злочину у разі спільного вчинення умисного злочину, що визначається характером вчинюваних дій, характером суб'єктивних зв'язків між співучасниками та спільністю їх злочинних намірів [2, с. 146].

О. Дячкін визначає форми співучасті у злочині як форми об'єднання співучасників злочину(ів), які характеризують виконувани ними ролі, організаційну структуру і ступінь стійкості злочинних зв'язків членів об'єднання, а також їх спільну злочинну мету [3, с. 208].

М. Шнейдер та О. Ковтіди надають дещо схожі визначення «форм співучасті». На думку М. Шнейдера, формою співучасті є структура зв'язків двох чи більше осіб, що спільно вчиняють умисний злочин [4, с. 33]. А О. Ковтіди визначає форму співучасті як структуру зв'язку між особами, які спільно вчиняють злочин, спосіб їхніх взаємин [5, с. 159].

На думку ж Р. Орловського, форма співучасті – це спосіб вчинення злочину декількома суб'єктами, що визначається характером вчинених ними дій, характером внутрішніх зв'язків, об'єднаних інтелектуальним і волевим змістом їх умислу, а також ступенем ролівої участі співучасників злочину в його вчиненні [6, с. 177].

Отже, фахівці кримінального права тлумачать зміст поняття «форма співучасті» по-різному: а) як спосіб взаємодії співучасників; б) форми об'єднання співучасників; в) структуру їх взаємозв'язків між собою; г) як спосіб вчинення злочину декількома суб'єктами тощо.

Форма як зовнішній прояв якогось поняття має повністю охоплювати це поняття [7, с. 53]. Тому визначення форми співучасті повинно охоплювати всі варіанти прояву співучасті та розкрити її внутрішню та зовнішню сторони.

Таким чином, можна сформулювати визначення так: форма співучасті – це способи об'єднання співучасників для досягнення єдиної протиправної мети, що відзначаються наявністю спільного умислу для всіх співучасників, та відрізняються за характером ролей, які виконують співучасники, та стійкістю зв'язків між ними.

У теорії кримінального права виділяють декілька форм співучасті, які поділяються на види за двома критеріями – об'єктивним та суб'єктивним.

Класифікація форм співучасті за об'єктивним критерієм здійснюється залежно від того, яку роль у вчиненому кримінальному правопорушенні виконують співучасники. Відповідно до ст. 27 КК у кримінальному правопорушенні вони можуть виступати як виконавець, організатор, підбурювач та пособник [1]. У зв'язку з цим у науці кримінального права прийнято виділяти просту та складну форми співучасті.

Проста форма співучасті полягає в наявності лише одного виду співучасників – співвиконавців. Таким чином, за цієї форми співучасті відсутній розподіл ролей між співучасниками і всі вони виконують одну й ту саму роль – є виконавцями (ч. 2 ст. 27 КК). Складна ж форма співучасті характеризується поєднанням різних видів співучасників, передбачених у ч. 1 ст. 27 КК. За такої форми співучасті між співучасниками наявний розподіл ролей, тобто у вчиненні кримінального правопорушення поряд з виконавцем беруть участь особи, які виконують роль підбурювача, організатора або пособника.

Залежно від суб'єктивного критерію, а саме стійкості суб'єктивних зв'язків між співучасниками, у науці кримінального права виокремлюють чотири форми співучасті: 1) вчинення кримінального правопорушення групою осіб; 2) групою осіб за попередньою змовою; 3) організованою групою або 4) злочинною організацією. Характеристика кожної з них знайшла своє законодавче закріплення у ст. 28 КК.

Отже, якщо поділ співучасті на форми за об'єктивним критерієм на просту та складну має вагомим значення для призначення покарання кожному співучаснику (ч. 5 ст. 68 КК), то поділ за суб'єктивним критерієм, як ступінь стійкості зв'язків між співучасниками, насамперед впливає на кваліфікацію вчиненого (напр., ч. 4 ст. 187 КК, ст. 255, ст. 257 КК).

Водночас форми співучасті за об'єктивним та суб'єктивним критерієм не існують ізольовано одна від одної. Навпаки, вони одночасно характеризують вчинене кримінальне правопорушення, хоча і з різних аспектів, а тому мають узгоджуватися між собою. Тобто кожне кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті, може бути проаналізоване з обох сторін – внутрішньої та зовнішньої. У результаті такого аналізу повинно бути встановлено дві форми: та, що впливає з розподілу ролей (проста чи складна), і та, що впливає зі стійкості зв'язків між співучасниками (вчинене без попередньої змови, за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією).

Втім передбачені у КК форми співучасті не завжди дозволяють виявити у вчиненому кримінальному правопорушенні одночасну наявність форм співучасті за об'єктивним та суб'єктивним критеріями, що призводить до проблем кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених у співучасті, у правозастосуванні.

Проаналізуємо таку ситуацію. А. самотійно починає вчиняти кримінальне правопорушення (наприклад, крадіжка, поєднана з проникненням у житло (ч. 3 ст. 185 КК)). Після проникнення у житло А. розуміє, що самотійно він не зможе винести з помешкання усе майно, яким прагне заволодіти, а тому телефонує своєму другу Б. та пропонує йому допомогти перевести викрадене ним майно на авто, що належить Б. Останній погоджується, приїжджає до будинку, після чого А. особисто переносить до автомобіля Б. викрадене майно.

У такому разі наявні всі ознаки вчинення кримінального правопорушення у співучасті. Спочатку з'ясуємо, яка форма співучасті за об'єктивним критерієм має місце у цьому разі.

Таке кримінальне правопорушення відповідає кількісній ознаці співучасті, адже вчиняється двома суб'єктами. Також у такому разі наявна інша об'єктивна ознака співучасті, а саме об'єктивна спільність:

1) Б. приєднався до А. на стадії незакінченого КП, тобто на стадії замаху на крадіжку з проникненням.

2) Має місце об'єднання зусиль, бо Б. допомагає А. протиправно заволодіти чужим майном шляхом надання транспортно-засобу для перевезення викраденого майна.

3) Наслідки вчиненого кримінального правопорушення є неподільними для обох учасників, адже вони спільними зусиллями заволоділи чужим майном.

4) Дії А. і Б. перебувають у причинному зв'язку з наслідками, що настали.

Наявність суб'єктивної ознаки, а саме спільного вчинення умисного кримінального правопорушення, підтверджується тим, що Б. свідомо погодився допомогти А. у вчиненні крадіжки.

Отже, таке діяння повністю відповідає положенню ст. 26 КК, що доводить наявність співучасті в діях А. та Б.

В аналізованій ситуації правопорушення буде єдиним для співучасників, однак покарання їм буде призначатися окремо, залежно від їх ступеня участі (ч. 5 ст. 68 КК), а тому необхідно визначити форму співучасті, виходячи з їхніх ролей. Переходячи на цей етап кваліфікації вчиненого, стикаємося з недосконалістю законодавчого врегулювання форм співучасті. У такій ситуації наявні два види співучасників: виконавець (А.) та пособник (Б.). Проте жодна з передбачених форм співучасті, закріплених у ст. 28 КК, не може бути встановлена у такому разі. Так, за кількісною ознакою таке діяння не може бути визнане вчиненим організованою групою (ч. 3 ст. 28 КК) чи злочинною організацією (ч. 4 ст. 28 КК). Водночас за кількістю учасників така поведінка підпадає під ознаки вчинення кримінального правопорушення групою осіб (ч. 1 ст. 28 КК) та вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 28 КК). Відповідно до ч. 1 ст. 28 ККУ кримінальне правопорушення визнається таким, що вчинене групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою [1]. Проте у зазначеній ситуації має місце розподіл ролей, а отже, така форма співучасті відсутня у діях А. і Б. Що стосується іншої форми співучасті, передбаченої ч. 2 ст. 28 КК, то вона має місце, якщо між співучасниками є попередня домовленість про спільне вчинення кримінального правопорушення. Така домовленість має виникнути до моменту вчинення кримінального правопорушення, тобто до моменту початку виконання об'єктивної сторони. Втім у наведеному прикладі Б. приєднується до А. на стадії замаху на крадіжку, тобто після того, як частину об'єктивної сторони А. вже виконав. Отже, у такому разі співучасть у формі попередньої змови також відсутня. Водночас, зважаючи на те, що у ч. 2 ст. 185 КК вчинення крадіжки за попередньою змовою групою осіб визнається кваліфікуючою ознакою, то кваліфікувати вчинене за ч. 2 ст. 185 КК виявляється неможливим.

У зв'язку з цим видається, що законодавче визначення всіх форм співучасті за обома критеріями поділу та узгодження їх характеристик між собою дозволили б уникнути подібних проблем у разі кваліфікації спільного вчинення кримінального правопорушення декількома особами та сприяли б правильному та чіткому встановленню конкретної форми співучасті на практиці.

Також наявна певна недосконалість кримінально-правових положень в аспекті визначення обставин, що обтяжують покарання. У п. 2 ч. 1 ст. 67 КК такою обставиною визнається вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою (ч. 2 ст. 28 КК) або організованою групою (ч. 3 ст. 28 КК). Проте у ч. 4 ст. 28 КК зазначено, що кримінальне правопорушення визнається вчиненим злочинною організацією, якщо члени такого об'єднання зорганізувалися за попередньою змовою у стійке ієрархічне об'єднання. Натомість буквальне тлумачення положень п. 2 ч. 1 ст. 67 КК свідчить, що закон не визнає вчинення кримінального правопорушення злочинною організацією обставиною, що обтяжує покарання.

З метою подолання такого законодавчого недоліку у науці кримінального права пропонується широкое тлумачення змісту положень п. 2 ч. 1 ст. 67 КК. Так, С. Шапченко висловлює думку, що поняття «вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою», «вчинення злочину організованою групою», «вчинення злочину злочинною організацією» співвідносяться між собою таким чином, що зміст кожного наступного поняття включає всі ознаки попереднього, а також має свої специфічні ознаки [8, с. 86]. Тобто вчинення кримінального правопорушення злочинною організацією охоплює собою зміст попередніх форм співучасті, передбачених у ч. 2 та 3 ст. 28 КК, а тому такі випадки також слід визнавати вчиненням кримінального правопорушення за попередньою змовою осіб.

Отже, видається, що для уникнення помилок у правозастосуванні доцільно удосконалити зміст п. 2 ч. 1 ст. 67 КК з урахуванням положення ч. 4 ст. 28 КК.

Висновок. Норми права потрібні для встановлення порядку та чіткої кваліфікації діянь особи. Кодекс – це нормативно-правовий акт, що об'єднує норми окремої галузі права, тим самим законодавчо врегульовує певну сферу суспільних відносин. Проте відсутність чітких правил та єдиного, встановленого законодавством України розуміння певних питань призводить до невизначеності та колізій кримінально-правових норм, внаслідок чого виникають проблеми в практичному застосуванні закону про кримінальну відповідальність. Зважаючи на те, що чинні положення КК, що визначають форми співучасті та їх значення для настання кримінальної відповідальності, не охоплюють усіх можливих способів об'єднання зусиль співучасників, видається доцільним удосконалити приписи ст. 28 та п. 2 ч. 1 ст. 67 КК, що дозволить уникнути помилок у правозастосуванні та складнощів у кваліфікації кримінального правопорушення у разі його вчинення у співучасті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Ткаченко В. Форма співучасті як кримінально-правове поняття. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2007. *Юридичні науки*. С. 144–146.
3. Дячкін О.П. Форми співучасті та їх значення для визначення суспільної небезпечності і кваліфікації злочинів. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 206–214.
4. Шнейдер М.А. Соучастие в преступлении по советскому уголовному праву. Москва. 1958. 98 с.
5. Ковитиди О.Ф. Институт соучастия в уголовном праве Украины : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одесса. 1999. 167 с.
6. Орловский Р. Формы соучастия в уголовном праве. *LEGEA SI VIATA*. 2014. MARTIE. С. 175–179.
7. Гродецький Ю.В., Мохончук П.С. Вчинення злочину групою осіб без попередньої змови. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2018. № 2 (11). С. 49–61.
8. Шапченко С.Д. Співучасть у злочині: постатейний коментар до розділу VI Загальної частини Кримінального кодексу України. *Законодавство України: науково-практичні коментарі*, 2003. № 9. С. 68–110.
9. Святенюк Н. Дифференциация ответственности и индивидуализация наказания за преступление, совершенное в соучастии. *Уголовное право*. 2008. № 3. С. 44–49.